

AHLAK

Ahmet BAYDAR - 2007

Saygınlığın Yönü

Kur'an, mükerremliği, muhteremliği, soyluluğu, fazilet ve asaleti; soya, aşirete ve kabileye değil, sadece takvaya bağlamış, **“En keriminiz en sakınanızdır”** demişti.

Sahabe de aralarında konuşurlarken saygınlıklarını; soylarına, maddi güçlerine ve toplumsal mevkilerine bağlamamış, daha önce Bedir'de bulunup bulunmamak, Uhut'a katılmış olup olmak gibi değerler üzerine bina etmişlerdi.

Peygamberi yahut sahabeyi görmüş olup olmamak, onlarla sohbet etmiş olup olmamak da yalnız başına bir ayrıcalık sayılmamıştı. Bu durum, bidayette sadece, sonraki nesiller için, Peygamberin mesajına daha yakın bulunanı tespit etme açısından bir önem arz ediyordu.

Ne var ki sonraki dönemlerde sahabeye, tabilerine ve daha sonrakilere, koruyucu birer makam verildi. İcat edilen bu makamlar sayesinde de saygınlığın ve kerametın yönü değişti.

Sahabe makamı, ilk inananlarla Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olanları aynılaştırdı. Savaşmak için Bedir'e katılanlarla savaş sonrasında mal paylaşmak için Hayber'e gelenleri aynı potada eritti.

Savaşın kader anında ganimet için koşanlarla emre muhalefet etmemek için Ayneyn'e çakılıp kalanları eşitledi.

İşte zahir uleması, “Sahabe makamı” yla eşitlenen sahabenin hepsini saygınlıkta bir elin parmakları gibi eşit gördü. Sonra parmak hesabına göre isnat ilmi geliştirdi. Ardından da “yol gösteren yıldızlar”ın haberlerine eşit değer atfetti.

Zahiri ilimlerle iştigal edenlerin, hürmet ve saygınlığı hukuki ilişkilere ve niceliğe bağlamaları, gittikçe doğal hâle geliyordu. Başlangıçta sahabenin en erdemlisi bilinenleri en az hadis rivayet etmişken, ilerleyen dönemlerde daha çok hadis rivayet edenler ve daha çok hadis ezberleyenler, daha saygın görülmeğe başladı.

Artık ilahi kelim bir yönüyle devreden çıkmıştı. Kötü gidişin ince ayarı gittikçe dünyevileşen sosyal hayatın elinde kalmıştı. Ali, sahabe arasında elbette saygınlığı hak ediyordu. Ancak daha sonra zuhur eden saray da sultan için saygınlık istemeye başlamıştı.

Bu durumda Şam'daki saray bahçesinde, bir hadis ravisinin Ali'nin erdemlerini kendi bildiği üslupla anlatması kolay olmayacaktı.

Nitekim *İmam Nese'i (Vefatı 916), böyle bir şeye teşebbüs etmeyi denemiş, sonuç kendisi için hiç de kolay olmamıştı. Edep yeri darbelenen imam, bir çuval gibi merkebinin üzerine yüklenmiş ve yola salınmış, bu olay vefatının sebebi olmuştu.*

Ayrışma

İslam coğrafyası büyüyüp merkezi yönetim güçlendikçe ilk dönem fakihleri, ferdin ötekilerle problemleri üzerine eğilmeyi acil görmüşlerdi. Bu elbette gerekliydi.

Ancak bu arada toplum müthiş sosyal değişimler yaşamaktaydı. Hilafet saltanata dönüşmüş, bütün gözler kitaptan saraya çevrilmiş; saygınlık, hikmet ve erdem gibi değerler yerini saraylılığa terk etmişti.

Sonunda olan olmuş, ırkî ve siyasî mülahazalar yoğunlaşıp mezhep taassupları da yaygınlaşınca; ibadetler üzerine bile ahlaki boyutları düşünülmemiş kısır fetvalar üretildi. Bu fetvaların, dünyevileşmeyi ne denli hızlandıracağı, dinin güzel ahlak ve ihsan boyutunu ne denli unutturacağını da kimse hesap edemezdi.

İlk dönem Mutasavvıfları işte bu eksikliği iyi gördüler. Gidiş, görünüşte şeriat üzere bulunsa da gerçekte ahlaksızca olduğunu ve Yahudileşmeyle sonuçlanabileceğini düşündüler. Fıkıhın katı şeriatçılığını ve ona destek veren zahiri disiplinleri şiddetli bir üslupla aşağıladılar. Tefsir ve Hadise hayat veren “isnad”ı hafife aldılar, senet tenkidi yerine, adını koymadan “metin” tenkidi yaptılar.

İnsaf ehli bazı zahir ulemasının, bu durumu anlaması zor değildi. Ancak bunlar da Tasavvuf’un amaçlarını gerçekleştirmek için yeterli ve sağlıklı bir yönetime sahip olmadığını düşünüyorlardı.

Nitekim Mutasavvıflar, ahlaki bir anlayış katarak fıkhî ihya edecekleri yerde, uzletteki ferdin iç dünyasını konu edindiler. Muamelat hukukundan uzaklaşarak, sırf Allah’a karşı üstlenilmesi gereken ibadetlere yoğunlaştılar. Bu da onları gittikçe manastır hayatına ve ruhbanlığa yaklaştırdı. Yahudi şeriatçılığından kaçarken Hıristiyan ruhbanlığına tutuldular.

Yollar ayrılmıştı.

Yolların ayrılış noktasında Tasavvuf erbabı oldukça avantajlıydı. Çünkü insana değer veriyorlar, her şeyi geçebilseler de insanın insanlığını geçmemeyi önceliyorlardı. İnsanı, bulunduğu yerinden, işinden, dünyevi başarısından, parasından, hırkasından dolayı değil, insan olduğu için önemsiyorlardı. Şeriat uleması *kâle* meyletmişken onlar *hâle* bakıyordu.

Fukaha, şeriatın zahirini korumaya gayret ediyorken onlar insanın batınını korumaya çalışıyorlardı. Fıkıh ehli, en bilene rağbet ederken onlar en saygın olana rağbet ediyorlardı. Şeyh-mürît ilişkisini de bu zemine oturtmuşlar, mürît devlet başkanı olsa bile çobandan bir şeyhinin bulunmasını yadırgamamışlardı.

Ayrıca Tasavvuf, insanın şehveti, öfkeyi ve peşin olanı sevme isteğini tamamen imha edilebileceğini, nefsinin bir daha kötüye dönüşü olmayan “kâmil velayet”e ulaştırılabileceğini iddia ediyor, Allah’ın ahlakını ahlak edinmek isteyen ölçüsüyle de dinin tam ortasında yer alıyordu.

Oysa Kur’an özü şekilden ayırmamıştı. Bir nefsin, “kâmil velayet”e ulaşabileceğini onaylamamıştı. Aksine nefisteki şehvetin, öfkenin ve peşin olanı sevme isteğinin tamamen imha edileme-

yeceğini söylüyordu. Peygamberlerden her hangi birisi için bile “Nefsi mutmaindir, ondan şer sadır olmaz” gibi bir garanti vermemiştir. Fıtratın, vahiy ölçeri dâhil herkeste aynı olduğunu, onlara uygulanacak kanunların da değişmeyeceğini vurgulamıştır.

Dahası, dinin son ve tam örnekleyicisi Hz. Peygamber ve yetiştirdiği örnek nesil, fıkhı ve ihsanı ayırtmamış, şer’i kuralları güzel ahlakla birlikte muhafaza etmişlerdi.

Ne var ki Mutasavvıfların, “Allah’ın ahlakını ahlak edinme” çabasıyla kemali hedefleyen eğitim merhalelerinin “alışkanlıklar” ürettiğini görmeden, daha işin başında bu gidişin Kur’anî olmadığını düşünmeleri imkânsız gibiydi.

Allah’ın Ahlakı

Tasavvuf erbabı, “Allah’ın ahlakını ahlak edinin” şeklinde bir hadis nakleder. Birçok yönden önem arz eden bu söz, Mutasavvıfların varlık sebebini neredeyse eksiksiz anlatır. Söz metnindeki “Tahalluk” ile “Tasavvuf”un aynı vezinde olması kayda değer ilk husustur. Çünkü bir anlamda işi üstlenmeyi, omuzlamayı anlamlandır bu form. Ayrıca üç kelimelik bu sözün iki kelimesi H-L-K kökündendir. Yani burada konu yaratılış, bir anlamda varlıktır. Böylece “vahdet” düşüncesinin kapısı aralanmış olmaktadır.

Evet, Tanrı yarattıklarından hiçbirine benzemez, yaratılanlardan biri de Tanrıya benzemez. Ancak O’nun isimleri yarattıkları içinde sadece insanda tamdır. Allah’ın “el-Adl” türünden işi vardır, ama ez-Zulm türünden işi yoktur. İnsanın O’nun ahlakını ahlak edinmesi de adaletli olması anlamına gelmektedir.

Zahir ehli, hadis olarak nakledilen bu sözün aslının olmadığını dillendirse de bu durum Mutasavvıflar için önemli sayılmıyordu. Çünkü onlar, bu haritayı çizerken, zaten daha işin başında yollarını ayırmışlardı. Önemli olan bir sözün senedi değil, metniydi. Delaletinin “nass”la çelişmemesi onlar için yeterliydi. Hz. Peygamberin böyle bir sözü söylemiş olduğunun rivayet edilmiş olup olmamasından ziyade, önemli olan, bu anlamda bir söz söyleyip söylemeyeceği idi.

Nitekim açıklanan delaletiyle kimse Kur’an’ın bu sözü ve bu gidişi tasvip etmeyeceğini söyleyemiyordu. Ayrıca düşünsel açıdan da Mutasavvıflar avantajlı durumdaydı. Çünkü yaratılış, Kur’an dilinde “H-L-K” harfleriyle ifade edilmekteydi. “Ahlak” da bu köktendi.

Ahlak ise, varlığın Yaraticıdan gelen işleme düzenidir. Bütün eşyanın oluş biçimlerini, başka bir ifadeyle ahlaklarını onların içlerine koyan da bizzat yaratıcının kendisidir. Ateşin yakması onun varlık biçimidir, başka bir söyleyişle ahlakıdır, Allah’ın verdiği yaratılış özelliğidir. Su akıyorsa, buz eriyorsa bunlar onlara Allah’ın verdiği ahlakıdır. Kuşlar yuva yapmayı eğer bir gün terk edecek olurlarsa ancak o zaman “ahlaksız oldular” denebilir ki bu “Allah’ın ahlakından çıktılar” demekle aynı anlama gelir.

Ancak meseleye insan açısından bakıldığında farklı bir sorunla karşılaşılır. Evet, varlık olarak insanın da diğer varlıklardan bir farkı yoktur. “Varlık ahlakı”, onun içine kodlanmıştır. Ana rah-

minde oluşumu, gelişimi, doğuşu, yemesi, içmesi, büyümesi, yaşlanması, ölmesi, hepsi diğer varlıklar için de belirlenmiş olan kurallar gibi bir “kader”e göredir. Bunlar, onu diğerlerine benzer bir varlık kılan ahlakıdır.

Ne var ki diğerleri gibi o sadece bir varlık değildir. Nitekim o “akl” etmekte, “fıkr” etmekte, “zıkr” etmekte ve bunlarla “sanat” etmektedir. Yani, bedeniyle bir varlık olsa da ruhuyla var olma sürecindedir. İnsan hem varlıktır, hem de var olmaktadır. “Var olma” sürecinde ona tek yönlü muayyen bir ahlak belirlenmemiştir. Nefsinde önceden yaratılmış bulunan doğal yatkınlıklar yanında, başka yatkınlıklar kazanabilir. Marangoz, ressam, mimar olabilir. Şehvet; onun doğuştan gelen nesnel bir ahlakıdır ama bunun sarfında başka tabiatlar, başka ahlaklar da oluşturabilir.

Kısaca insan, var olma sürecinde; iyi-kötü diyebileceğimiz karşıt alanlarda serbest bırakılmıştır. Var olma ahlakını, kendisinin belirlemesine izin verilmiştir. Bunlardan hangi alanı seçer, onu kendisine değişmez bir tabiat edinir, suyun akması ve ateşin yakması gibi onu yaratılıştan taşıyormuşçasına zorlanmadan kullanır duruma gelirse, o zaman o onun ahlakı olmuş denir. İyi olsun kötü olsun, insanın fiilleri eğer kendisinden seçimsel, düşünsel ve duygusal bir zorluk olmadan, kendiliğinden sadır olunca, o şey o kişiye ahlak olmuş denir.

Bu durumda; var olma sürecinde bulunan her insanın ister istemez adalet ve zulüm, sadakat ve ihanet gibi alanlarda yeni bir ahlakı olacaktır. Yani doğasının gereği olarak yiyip içen insan zaten ahlaklıdır. Herkesin bu tür ahlakı hep var olduğu gibi, aynı zamanda ikinci ahlakı; kazanılmış iyi yahut kötü ahlakı olması da muhtemeldir. Sadaka vermeyi kendisine huy edinene iyi ahlaklı, yalan söylemeyi tabiat edinene ise kötü ahlaklı denmesi böyledir.

Genelde ahlak dendiğinde anlaşılan da kazanılmış olan bu ikinci ahlakıdır. Peki, işte bu “kazanma” alanına giren işlerde Allah’ın ahlakı nasıl ahlak edinilebilir? Bunun yolu nedir? Kur’an acaba burada, Tasavvuf ehliyle zahiri ulema arasında hakem kılınabilir mi?

Alışkanlık ve Bilinç

İkinci yaratılış yahut ikinci doğum da diyebileceğimiz ikinci ahlakı oluşturmanın evrensel iki yolu; ya niyet (ibadet) ya da alışkanlık (adet) tır.

Ancak Din ve Hukuk, âdeti tanımaz. Bu ikisi, bir eylemden, süregelen alışkanlıklara değil, onu kast etmeye değer verirler. Bireysel işlerden toplumu değil, ferdin kendisini sorumlu tutarlar. Din de, hukuk da sahalara giren her eylemin ardında bir kasıt ve niyet ararlar. Çünkü bu ikisinin nazarında herkes; düşünerek, muhakeme ederek, değerlendirerek, duygusal girdileri analiz ederek ve karar vererek eylem yapmaktadır.

Kararlı eylemi yapabilecek olan ise elbette adet değil bilinçtir. O kadar ki bilinç, adet, alışkanlık ve yöresel telkinleri bile yargılayabilir, onları ibadet seviyesine yüceltebilir. İbadetlerin, işte böyle bilinçten doğması gerekir ki din onlara değer versin.

Şöyle denir Kur'an'da: *“Seslerinizi, Peygamberin sesinin üstüne yükseltmeyin, birbirinize ses yükselttiğiniz gibi, ona da yükseltmeyin, sonra eylemlerinizi boşa gider, siz bilincinde olmadan.”* (Hucurât Suresi) Bedevilerin birbirlerine yüksek sesle konuşmaları adetleridir. Kur'an, Allah elçisiyle konuşulurken bunun terk edilmesini ister ve bilince dayalı bir eylem seçmelerine işaret eder.

Çünkü her yeni, ancak öğrenilerek, anlaşılacak ve seçilerek hayat bulur. Her yenilik bilinçle başlar. Bilinç, eğitmiş olduğu hisleri bilinçaltında depolar. Niyet ve kasıtlı davranışlarla onları sürekli besler. Bunlar zaman zaman; istemsiz bazı fonksiyonlar, sezgiler ve davranışlar olarak açığa çıksa da artık kazanılmış birer “ahlak” seviyesinde kabul edilirler. İnançtan doğduğu için de, tekrar inancı zedelemeyiz. Aksine onu takviye ederler. Geminin kaptanı ve tayfaları arasındaki ilişki gibidir bu. Her şeyi yapan tayfalar olsa da, dışarıya karşı sorumluluk kaptanıdır.

Bilinç temelinden mahrum, telkinlerle, taklitlerle ve yöresel bazı faktörlerle beslenen ahlak, alışkanlık yoluyla edinilmiş ahlaktır. Doğu mistisizminin tercihi de daha çok bu yol olmuştur. Nefsin velayet kazanması ve bir daha şeytanete dönmemesi için müspet taklidi davranışlar, alışkanlıklar, telkinler ve adetlerle tekâmülü bu yolla aranmıştır.

İslamî tarikatlar de genelde bu yolu kullanmışlardır. Tarikatlarda, nefis “emmâre” durumunda iken çevreden gaflet ettirilir, “levvâme” durumunda iken “recâ”ya teşvik edilir, “mutmeinne” durumunda iken de “fenâ”yı fark etmesi telkin edilir. Son merhalede fark edilen şey ise, Allah'ın ihatası olacaktır. Mutasavvıfların, “Allah'ın ahlakını ahlak edinmek” dedikleri şey de budur.

Tarikatlara göre nefis, bu basamakları ancak; bir şeyhin rehberliğinde “kötü olan dünya”ya meylini azaltarak çıkabilir. Hatta terk edilmesi gereken ne varsa hepsini terk ederek. Bunun için de gerekirse; mücâhede, riyazat ve çile gibi eğitici, terbiye edici ve iz bırakıcı arayışları meslek edilerek. Nitekim tarikatlar, nefsin “fucur”unu imha etme yolunda, dünyaya rağbeti azaltabilecek her türlü çabayı tecviz etmektedir. Namaz ve oruç gibi, peygamber tarafından örneklenmiş bulunan nebevi ibadetlerin çoğu zaman artırılması, yeni zikir ve virt şekilleri ihdas edilmesi bu cümledendir.

Oysa bilinç yoluyla kazanılacak olan ahlakın membaı nefsin “tezkiye”sidir. Nefsin tezkiyesi; niyetlerle temizlenmesi, tekrarlanan ibadetlerle kötü isteklerden arındırılması ve eylemlerin adetlerden ibadet seviyesine yüceltilmesi anlamındadır. Bunun alışkanlık yolundan farkı ise; bilinçlinin bilinçsizden, iyinin iyi sanılandan, yeninin yeni sanılandan farkı gibidir. Ayrıca bilinç yolunda eylem ve ahlak derecelendirilemez. Tezkiye ahlakının en değerlisi, muharriki olan niyetin ulaştırdığı ruhi boyuttur. Eylemde tecrübe, ibadette miktar ve ahlakta süreklilik son bulunan ruhi kıvamdan daha anlamlı değildir.

Bu nedenle, dünyaya rağbetin terk edilmesi, nafil ibadetlere ağırlık verilmesi, riyazatın artırılması, dinde yeni bir takım mesleklerin icat edilmesi tezkiye için çıkar yol değildir. Tezkiye, ni-

yet ve içtihat ister. Nefsin aldatmasına düşmemek için; niyetin elden bırakılmaması, ayrıca hayatın değişen her hâline uygun yeni tür davranışların üretilmesi gerekir.

Kısaca; mesnedi adet olmayan bir ahlak için, muharriki niyet ve içtihat olan yeni eylemler gerekir. Bu da alışkanlıklarla ve telkinlerle değil, kendinden gelen şoklarla ve kendinden olanı yakarak hayatta kalabilir.

Kur'an Ahlakı

Kur'an, insanın hayata temiz başladığını, sorumluluk bilincinin ve bu bilinci terk etmenin ona sürekli ilham edildiğini söyler. Alışkanlık, adet ve terbiye ile oluşan resmi İslamlığa pirim vermez. Aksine bilinç yolunu tavsiye eder. Eylemde niyet ve içtihat ister. Kur'an'ın önerdiği ahlak, temizleme gücünü alışkanlıklara oturan "terbiye" den değil, şuura bağlı "tezkiye"den alır.

Bu nedenle ibadetler bile eğer insanda alışkanlık gibi duruyorsa, onların Allah katında bir öneminin olmadığını söyler. Zaman zaman, namaz kıldığı hâlde "verme" yi ahlak edinmeyenleri kınaması bundandır. Kur'an, ibadetleri bir terbiye aracı değil, bir hatırlama aracı (zikir) olarak görür. Namaz ve oruç gibi bedensel ibadetleri, zorlaştırmaması aksine, zor zamanlarda kolaylaştırmış olması da bundandır.

Kur'an, "alışkanlıklar" ın takviye ettiği bir ahlak sözcüğü üzerinde durmaz. Hz. Peygamber (s.a.)'a hitaben söylediği: "*Sen en yüce bir ahlâk üzeresin*" (el-Kalem, 68/4) sözü de, onun doğuştan gelen (ve kendisinin bozmadığı) ahlaki davranışlarını ifade eder. Pek büyük huylar, karakter, meleke (yeti) ve maneviyat üzere yaratılmış bulunuyorsun ve sen onları korudun demektir.

Ancak Kur'an'ın, satır aralarında, doğru davranışlar üretecek bir ahlak edinmeyi önerdiği söylenebilir. Ne var ki bu davranışlar da, alışkanlıklardan değil bilişsel bir inançtan doğmalıdır. Onları çok ve çileli değil, yeterli ve ihlaslı olan ibadet, terbiye değil tezkiye, taklit değil ittiba ve içtihat üretmelidir. Ama maalesef bugün, İslam coğrafyasında, terbiye ahlakıyla oluşan bir İslamlık hâkimdir. Bilincin ürünü olan içtihadi eylemlerin değil, âdete bağlı eylemlerin ürünü olacak bir alışkanlığın peşinde koşulmaktadır. Bu tutum manastır ve zaviyelerdekinin benzeridir. Buradan da zorlanınca kırılan bir ahlak doğar. Bizce, insanımızın, sık toplumsal kırılmalar yaşamasının, dünya işleri ve hatta ahiret hayatı için torpil yolları aramasının, menfaati için adaleti terk etmesinin sebeplerini buralarda aramak gerekir.

İslam ahlak tarihinin kısa hikâyesi şudur: Şer'i ilimlerle Tasavvuf disiplini arasında ciddi bir problem yoksa da zahirde bir kopukluk görülür. Bu kopukluk bir tarafta kuralsız dindarlık diğer tarafta ise katı kuralcılık üretmiştir. Fıkıh, ihsanı unutmuş, ahlaki hukuktan soyutlanmış, Tasavvuf da alışkanlar üreten yolu seçmiş bu da Kur'an ahlakını ihya etmek için yetmemiştir. Tezkiye ahlakından soyutlanan hukuka karşı, adet ahlakına sığınılmasının asıl sebebi ise âdetin iliklerine işlemiş kadim kader anlayışıdır. Bu anlayış şu temel soruyla açığa çıkar: Yapan kimdir?

Tanrıyı hayatından uzaklaştıran Batı bir tür öznel ahlak geliştirdi. Kaderini eline aldı. Batının bu ahlaki dünya ölçüsünde kendisine başarı getirdi. Menfaati, arayışını kamçıladıkça tüketim hırsını artırdı. Onu, kadim kaderci anlayışını terk edemeyen Doğuya yöneltti. Doğu, kırılğan kaderci ahlakıyla baş başa iken yakalandı. Kaderci ahlak kırılğandı.

Çünkü Allah`ın dilemesinde kendi dilmesinin yerini anlayamıyordu.

Kaderci Ahlak

Çağrı filminin yapımcısı merhum M. Akkad, yıllar önce İstanbul`a gelmiş ve bir gazeteci onunla konuşmuştu. Gazetecinin; “İslam dünyasının asıl sorunu sizce nedir?” sorusuna Akkad`ın verdiği cevap aynen şöyle olmuştu: “Ahlak. Doğunun asıl sorunu ahlaktır.”

Peki, sizce niçin? Bu sorunun cevabının ipuçlarını, Endülüslü Seyyah İbn Cübeyr`in bir tespitinde buluyorum. O, Bağdat halkını, yeryüzünün en ikiyüzlü halkı gördüğünü söylüyor. Doğu neden ikiyüzlü peki? Çünkü Doğu; Tanrının dilemesi içinde kendi dilemesinin yerini tayin edemiyor. Bu nedenle; kimi zaman Tanrıdan yana, kimi zaman başkalarından yana yönelen ikiyüzlü bir hayatı tercih ediyor.

Kur`an`da şöyle denir: *“Allah, dileyseydi elbet hepinizi bir tek ümmet yapardı fakat dilediğini saptırır, dilediğine hidayet eder ve her halde yaptıklarınızdan sorumlusunuz.”* (Nahl 16/93) Bu ayetin mefhumu, “Allah`ın seçmesine mecbursunuz ama yine de sorumlusunuz” demek elbette olamaz. Peki, ne demektir o zaman? Bu müşkili gidermek için Ebu Hanife, ayetteki “saptırır” sözcüğüne, “Allah yardımını çeker, onu kendi haline terk eder” anlamı verir. Zemahşeri bu terkedişi, Allah`ın ezeli ilmine bağlar. Ebussuud Efendi, “Kulun cüzi iradesiyle isteğine göre dalaleti Allah yaratır” der. Müfessir Âlûsî, bu cüzi iradeyi, İbn Arabi gibi kulun ezeli istidadına bağlar. M. Esed ise selefenden daha farklı bir anlam keşfeder; “Allah, sapkınlık verir seçene ve doğruya iletir seçeni” der. Esed, aynı formlardaki diğer ayetlerde bu arayışını sürdürmez. Ancak onun izinden giden bazıları bu anlamı, benzeri formların tamamına teşmil etme temayülündedir.

Bunların hepsi, aslında, Kur`an`ın sorumluluk ilkesine uyma arayışlarıdır. Kur`an içi disiplinini zorlamadıkça da itibar görür. Ancak seçilen anlamın, bunun dışında Kur`an`ın genel üslubuna ve söz akışına da uygun olması gerekir. Bizce bu tür anlamlandırmalar, Kur`an`ın genel üslubuna uygun olmadığı gibi, bir kısmı da söz akışını zorlamaktadır. Üzerinde tartışılan ayet, müşabihtir. Müfessirlerin muhkem bir ilkeye göre tevil etme ihtiyacı duymaları da bundandır. Ancak müteşabih ayet, eğri kalplilere malzeme olabilirse de; kapalı, anlaşılmaz yahut eksik demek değildir. Tamdır, yerinde doğrudur, yeterince açıktır ve gerektiği kadar anlaşılırdır. Sadece ilkesel nihai maksat belirtilmemiş olabilir. Bu esastan hareketle burada farklı bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Kur`an, bu tür ayetlerde, muhataplarının ikiyüzlü tabiatlarını makam üslubuyla dövmektedir. Makam üslubu; sözü söyleme şekli, kelimeleri dizme biçimi, sarfı, nahvi ve sentaksı değildir. Anlamın derin tadını, her çeşit muhataba duyurma gücü, onların ruhuyla örtüşürme kuvvetidir. Söz makamının ipuçlarını hissettirmesidir. Söyleyenin, makamından, zenginliğinden,

heybetinden, gazabından, kudretinden ve bilgisinden kıvılcımlar taşımasıdır. Kur'an, insanın seviyesine inmiştir. Her ne kadar beşerin tozuna, toprağına ve çamuruna bulaşmışsa da indiren makamın yaratıcı-melikiyet üslubunu muhafaza etmektedir. Bazen kulunun isteğini tamamen Allah'ın seçmesine bağlaması bu üslubun gereğidir. Aslında bu üsluptan herkes yeteri kadar nasibini alır. Eğriler de eğriliklerini arttırırlar. Ama münafıklar adına alınganlık duyanlar bundan mahrum kalırlar. İşte bu tür ayetler, bu mülhaza göz önüne alınarak okunursa, asla kadcilik anlamı çıkmayacak ve farklı anlam arayışlarına da gerek kalmayacaktır. Çünkü Kur'an üslubunda her şeyi, önce Allah meşiet alanına indirmiş, sonra kul onu meşiet etmiştir. Kulun seçtiğı O'nun seçtiğı, kulun yaptığı da O'nun yaptığıdır. Bu nedenle ilaçla tedavi olmak, yine O'nun "meşiet"iyle tedavi olmak sayılır. Birisinin ikramından dolayı ona teşekkür etmek, aynı fiilden dolayı Allah'a şükretmekle çelişmez. Buna mukabil, birisinin zulmüne isyan etmek de Allah'a isyan etmek sayılmaz. Çünkü O'nun zulme rızası olmaz.

Münekkid İbn Abdilberr'in: Sabit ve muttasıl gördüğü bir habere bakalım. Bu haberi, Yakubi ve Taberi, de naklederler. Cassas, Ahkamulkuran'ında zikreder. Abdurrezzak, Musannef'inde, Mamer b. Raşid, Cami'inde, Nesei Sünen'inde, Müslim, Buhari ve İbn Hıbbân Sahihlerinde, Ahmed, Müsned'inde, Malik de Muvatta'ında nakledilir: Ömer (ra) sefere çıkmıştır. Şam yolunda Tebuk vadisinde Serğ köyüne vardığında bazı ordu komutanları ile karşılaşır. Komutanlar, Şam'da veba salgını olduğunu haber verirler. Ömer (ra), istişareden sonra: "Ben dönüyorum" der. Bunun üzerine Ebu Ubeyde: "Allah'ın kaderinden mi kaçyorsun?" der. Ömer'in cevabı şudur: "Keşke bunu senden başkası söyleseydi Ebu Ubeyde! Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz." Şimdi üzerinde çok düşünülen ayeti hatırlayalım. Ayetin birinci bölümü cebri olumsuzluyor. İkinci bölümü ise cebri olumluyor zannediliyor. Zahirde böyle... Yanılma noktası da burada işte. Oysa iki bölümde de cebir üslubu var. Özgürlüğü böyle anlatıyor Kur'an. Bizim makam üslubu dediğimiz de budur. İkinci bölüm, birinci bölümün sadece açıklamasıdır. Üçüncü bölümde ise sorumluluk vurgulanarak anlam tamamlanmaktadır. İşte Kur'an, kadcerci muhataplarına bu makam üslubuyla seslendi. Onları fark edemedikleri yerden yakaladı. Bilgelik kalıbında dondurdukları saplantılarını böyle dağıttı.

Kemikleştirdikleri batıl inançlarını, zirveye varan toplumsal korkularını, rüyalarına giren beklentilerini, bir türlü bitiremedikleri yahudi-nasrani tartışmalarını dağıtmak için asla ilgisiz kalamayacakları, red de edemeyecekleri dakik ve cazip bir üslup kullandı. Kur'an, Rab-kul arasında, "Kalu bela" temsili anlatımıyla bir ahitten söz eder. Yani Kur'an nazarında esas olan imandır. İnkâr ise tali ve hastalıklı bir durumdur. İnkârın temel sebebi ise nifaktır. Nifak; bilgiyle, belgeyle, ayetle dağıtılabilecek bir illet değildir. Kur'an, münafığın kendi özgürlüğü ile Tarının özgürlüğünün bir arada bulunuşunu istismar ettiğini, inkârını makulleştirmek için kadcerciliği kullandığını bilir. Bu nedenle onlara talimde bulunmaz. Muhataplarını şoklamayı tercih eder. Yeri geldiğinde, "Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin" der. Muhatabın inadına karşı "O, dilediğine hidayet verir, dilediğini terk eder" der. Kendisini tanırlaştıran tekebbürü kırmak için "Siz ancak Allah'ın dilemiş olduğunu dilersiniz" der. Peygambere ve arkadaşlarına bir savaşta ilahi salata dile geti-

rirken “Attığın zaman sen atmadın ama Allah attı” der. Şifa bulmaz inkârcılar karşısında bir yandan peygambere strateji gösterirken bir yandan da inkârcıya inzar fırlatır ve: “İster uyar ister uyarma, inanmazlar, Allah kalplerini mühürledi” der. Aslında, kimi zaman alçaltan, kimi zaman umut veren, bazen icbar eden, bazen özgür bırakan, böylece hayret uyandıran bu üslubun şıkları tek tek ele alındığında, hepsinin de muhatapların farklı durumlarına ve temel ilkelere uygun olduğu görülecektir. Üslubun sebebi ise nifak tabiatını dövmektir. Bu ayetler, münafıklık eden hasta tabiatları şiddetle döven şok darbelerdir. İşte, *isteyenler*, bu şok uyarılarla farkına varmadan şifa bulacaklardır. İstemeyenlerin eğriliği artacaktır. Kur’an okunurken bu dakik ve şoklayıcı üslubu, hep göz önünde bulundurmalı, münafık tabiatlar adına alingan davranmamalıdır.

Ama geleneğimizde öyle olmadı. Kur’an’ın, cebir inancı doğrultusunda yorumlanması, daha ilk asırda, saltanatla birlikte başladı. Çünkü saltanatı verenin de, sultanın icraatını yaratanın da Allah olduğunun, dolayısıyla sultanın bütün işlerinde isabetli davrandığının kabul edilmesi için cebir inancı gerekiyordu. Bir taraftan kanaatler hadisleşerek zapta geçirilirken siyasiler de boş durmuyordu. Kaderciliği imanın şartları arasında sayıyorlar, konunun konuşulmasını yasaklıyorlar, kaderciliği kabul etmeyenleri de inkâr-isyanla suçluyorlar ve idama mahkûm ediliyorlardı. Sonra; kadercilik İslam dünyasının iman esaslarından birisi oldu. XII. Yüzyılda zirveye ulaştı. Düşünürler İslam Dünyasının ilim-düşünce grafiğini şöyle hülâsa ederler. 7-11. asırlar, doğuş ve yükselme dönemi. 12-16. asırlar, duraklama dönemi. 17-20. asırlar, gerileme dönemi. XII. yüzyılda; Nefsi müdafaa ahlakı, nefisle mücadele ahlakına; bireysel sorumluluk ahlakı, mezhepsel sorumluluk ahlakına; tecdid ahlakı, bidat-ı hasene ahlakına; ictihad ahlakı, taklid ahlakına; zikir ahlakı, vird ahlakına; oruç ahlakı, rıyazat ahlakına; namazda taksir ahlakı, tatvil ahlakına; tezkiye ahlakı, terbiye ahlakına; sevgi ahlakı, aşk ahlakına; kader ahlakı kaderci ahlaka dönüştü. İşte o gün bugündür; İslam coğrafyası, Tanrıyı hayatından uzaklaştıran toplumların iştahlarını kabartmaya devam eder. Hülagu’nın istilasıyla başlayan Bağdat’ın acı tarihi bunun açık bir örneğidir. Ve şimdi: İki bin yedi. Hilafetini unutan modern insan, istigna merkezli bir tür öznel ahlak geliştirdi. Bu ahlak, dünya ölçüsünde kendisine başarı da getirdi. Başardıkça hırslandı. Bu hırsı, kaderci toplumlara yöneldi. İstanbul’da, Riyad’da ve Karaçi’de, hasmının değerli postunu delmek için, ona bal sürülmüş çift ağızlı ustura yalattı. Eğer postu değersizse, delik deşik etmekten çekinmedi. Onları, Herat’ta, Kudüs’te ve Bağdat’ta kırılğan ahlakıyla baş başa iken yakaladı.

Evet! Bizce Müslüman coğrafyaların asıl sorunu, kader ahlakını terk edip eski kaderci ahlaka dönmüş olmasındadır. Kadercilik kırılğan-nifak ahlakı telkin eder. Çünkü kaderci, Allah’ın dilemesinde, kendi dilemesini görmezden gelir. Bu nedenle hem Yaradan’a hem de kuluna karşı nifak yolunu seçer. Dinde temelsiz, dünyada muvaffakiyetsiz olur.